

אל-נאצר עצמו, אין אדם בעולם שהכיר את הלך-המחשבות שלו כה היטב באותן השנים המכריעות.

לפאניקאר יש המלצה נוספת. כמה פעמים פעל אישית למען השלום, הרגיע את המצב בין ישראל ומצרים. אחרי מיבצע סיני פעל מאחורי הקלעים (בהצלחה), כדי להציל אלפי יהודים מצריים מגירוש. במשך שנים ארוכות קינה להיות המתחך בין מצרים וישראל, נסע הלך וחזר בין עבד אל-נאצר ונציגי ישראל באר"ם.

תכונותי למעדה מן הרגלי לשיחה חשובה זו. בחרתי בקפדנות את המשפטים הפותחים. הסברתי בחמשה-ששה משפטים את עיקרי הרעיון השמי — שאנו אומה עברית חדשה, הקשורה עם יהודי העולם אך אינה זהה עמו, שישראל שייכת לאומה זו ולא ליהדות העולמית, שאנו אומה אסיאתית ולא אירופית, שאנו רוצים לעבור ממחנה המערב אל מחנה עמי אפרואסיה בהנהגת ג'והארלאל נהרו, שאנו רוצים לשלב את התנועה האומית שלנו ואת התנועה הלאומית הערבית במסגרת שמית משותפת.

אחרי המשפט החמישי או השישי הפסיק אותי פאניקאר בתנועתיד. "אתה בא לספר זאת לי?" קרא. "לפני חמש שנים אמרתי למיסטר משה שרת ש... ובמשך עשר דקות ישבתי, המום ומאמין בקושי למשמע אוזני, להרצאה מפורטת של פאניקאר על ישראל. אילו קרא מן הכתב את סעיפי המינסר העברי, לא היה צריך לשנות מלים רבות.

הוא אמר את הכל: שישראל היא אומה חדשה, שהיא צריכה לשייך את עצמה לאסיה, שעליה להשתלב בעולם השמי (הוא השתמש במילה "שמי" כמה פעמים), שאין לה עתיד אלא בשותפות עם שאר תנועות-השיחור של המרחב, שעליה לנתק את עצמה מאירופה ולהפסיק לדבר בשם היהדות העולמית, שעליה להפריד בין המדינה והדת ולשים קץ לשלטון הרבנים בתוכה, שעליה לשנות את המגמה החינוכית שלה ולשים את הדגש על מורשתה השמית המשותפת עם הערבים, ועוד ועוד.

"מה השיב מר שרת?" שאלתי בסקרנות רבה.

פאניקאר עשה תנועתיד בלתי-סבולית. "הוא אמר: אנחנו, בני הדור הישן, איננו יכולים כבר להתנות. אנחנו גדלנו על הרוח הציונית, ואנחנו נושאים את תרבות המערב.

אולם, כך סיפר השגריר, לא היתה זאת הפעם הראשונה בה התעורר הרעיון השמי בנוכחותו. בשנת 1947, שבועות מעטים לפני החלטת האו"ם על חלוקת ארץ-ישראל, התקיימה בנוכחותו שיחה בין חיים וייצמן, או נשיא ההסתדרות הציונית, ועבד אל-רחמן עזאם, או מזכיר הליגה הערבית ומדינאי חשוב מאד בעולם הערבי. בשיחה זו אמר עזאם, שהערבים יקדמו בברכה את שיבתם של היהודים, אם יחזרו כבני "הגזע השמי" וכעם השייך לאזור, ולא כאנשים השייכים אל המערב והנושאים את דגלו. עזאם הצהיר רשמית, כי במקרה זה לא יתנגדו הערבים להקמת מדינה עברית, ואף הוסיף שהערבים יצלו או ברצון את הכות המדעני והטכני של היהודים.

פאניקאר הזכיר כמעט בזעם את תשובתו של וייצמן באותה שיחה, שיכלה להיות היסטורית. וייצמן אמר: "אני מצטער, אבל אנחנו עם אירופי. הישום בארץ-ישראל. הוא חלק של היות היהודי בעולם. איננו רוצים להיטמע בין הערבים." וייצמן היה איש גדול ממה בחינות, אמר לי פאניקאר. "הוא היה נביא תנ"כי. אבל היו לו מגבלות. הוא היה ציוני."

הזכרתי שהענה הזאת נגד הטמיעה בעולם הערבי, למרות גיחוכה, מושמעת נגדנו לרוב. "מה זאת אומרת, להיטמע?" התרגש השגריר. "איש לא רצה שאתם תהיו ערבים! הכוונה של עזאם היתה, שתפסיקו לראות בעצמכם עם אירופי, שתהיו עם אסיאתי. אולם וייצמן לא הבין זאת. הוא שגה. אותו משגה ששוגים רבים אחרים: הוא חשב שאין תרבות בעולם מלבד התרבות האירופית, וזהו יסוד כן לעולם. אולם התרבות האירופית, היא רק שלב חולף. אירופה אינה פיסגת התרבות, וגם לא סוף התרבות. אירופה יורדת, והתרבות תעבור למקומות חדשים. היא תפתח באסיה החדשה."

השתדלתי להסביר, כי לאנשים שגדלו במזרח אירופה, כמו מנהיגי הציונות, היה קשה להבין דברים אלה. הם לא ידעו דבר על תרבות אסיה, והם לא יכלו להתעניין בערבים הרחוקים בעוד שהם ישבו בשוויץ וניסחו את הרעיון הציוני. מכאן הניתוק המוחלט שנוצר מן הרגע הראשון בין הציונות ותנועת-השיחור הערבית.

לתמונתי, נגע פאניקאר באחד הנושאים הקרובים ביותר לבני — דוגמת הצלבנים. "אפילו הם היו יותר חכמים", אמר. "הם התחננו עם בנות המוסלמים, קיימו מגע טוליטי ומסחרי עם הנסיכים הערבים שמסביבם. הם לא היו מנותקים כמוכם."

לדעת פאניקאר, ישראל היא מדינה דתית. הוא ביטל את טענותי, כי הדת נמצאת בסיומן של שיקוע קרוב הגוים הישראלי. "זאת לא מוכחה להיות דת סעיליה", ציין, בהסתמך על הגסיון בהורו. "נגע כשהדת עצמה מאבדת את כוחה, ושארם הדפוסים החברתיים שיצרה."

פניתי את השיחה לעבר גמאל עבד אל-נאצר. שאלתי, כאדם שהכיר את ההתפתחות מקרוב, אם נכונה הדעה, אותה שמעתי כמה פעמים באר"ם, כי בשנים הראשונות של שלטונו רצה עבד אל-נאצר בהסדר עם ישראל, וכי רק מאוחר יותר השתנה עמדתו. פאניקאר, עזראיה מספר 1 לאותה תקופה, אישר זאת ללא הסתייגות. לדבריו, רצה עבד אל-נאצר ליצור בהדרגה שלום עם ישראל, ואף עשה מעשים בכיוון זה. המפנה הגדול לדעה בא בראשית 1955, שלוש שנים אחרי המהפכה, כאשר צה"ל התקיף את עזה.

"עבד אל-נאצר קיים מגע עם שרת", גילה לי השגריר. "השניים יכלו לה פגש היתה זאת הצעה מעשית מצד עבד אל-נאצר, בסוף שנת 1954. אולם כשהועברה ההצעה לשרת, היא סירבה. הוא אמר שידוי כבולות, בגלל תליית שני היהודים שהורשו כמרגלים למען ישראל. פאניקאר לא הסתיר את דעתו שהיה זה תירוץ, וכי בן-גוריון הוא שאסר על שרת להיענות. שרת היה אז ראש-הממשלה, וביני היה על סף שיבתו למשרד-הבטחון. אני רוצה להעיר כאן במאמר מוסגר: לא היתה זאת יוזמת-השלום היחידה של גמאל עבד אל-נאצר, שמעתי עליה במשך שיחות אלה. שתי הצעות ממשיות אחרות — האחת שבועיים לפני מיבצע-סיני והשניה למחרת איתוד מצרים וסוריה — נודעו לי לפרטיהן, אך איני חופשי לגלותן, פן אפר הבטחות. לעומת זאת אני יכול לגלות הצעה שלישית, שלא התפרסמה אף היא מעולם.

כמה חודשים לפני מיבצע סיני, אחרי שישראל קיבלה את המיסטרים הראשונים מצרפת, ושיתוף-הפעולה הצרפתי-ישראלי החל מסתמן באופק המדיני, הופיעה בפאריס דמות ערבית מסתורית. היה זה מצרי בשם כאמל אל-חסייני, שנשא בכיסו כרטיס-ביקור שהגדיר אותו בתואר הסתמי "ממנה על ישראלי", שלח אותו עלי צבא, ראש לשכת השרים במצרים, ידימינו של עבד אל-נאצר. היה ברור, כי זהו שליחו האישי של השליט המצרי. המות האחרון השליחות היה, כנראה, סרחאס אוקאשא, כיום שר-ההגנה בממשלת רע"ם, או שגריר מצרים ברומא (וממשתתפי ועידת פלורנץ). הרעיון היה ליצור יחסים משולשים בין צרפת, מצרים וישראל, כבסיס להסדר בעיות המרחב. כי המרחב התנונז או על שפת המלחמה, אחרי הלאמת תעלת-סואץ.

אל-חסייני נפגש עם פיארא מאיארא, או פיקד בכיר במשרד-החוץ הצרפתי, ועם אישים הקרובים לישראל. הצעה מעשית העיקרית היתה, כי משה שרת יבוא מיד לפאריס, וינהל עמו משאומתן. שרת, שהתמסר זה עתה מתפקיד שר-החוץ, נבחר מן הסתם על-ידי המצרים כאיש שהוא קרוב לממשלת ישראל, אך אינו חבר בה, כך שאפשר היה לנהל עמו משא-

פגישה עם מנהיג הפליטים הארציים ראליים: עורך "העולם הזה" משוחח עם עוזאת טאנוס, הנציג הרשמי של פליטי פלסטין באו"ם על פתרון בעית הפליטים הערביים באמצע: אן הורו-ביץ, אשת כתב "העולם הזה" באו"ם.

ומתן בלתי-רשמי. הם לא ראו טעם להיפגש או עם נחום גולדמן, מפני שלא ייצג דבר. ההצעה המצרית נמסרה לשגריר ישראל, יעקוב צור, על-ידי רובר בארא, עתונאי צרפתי חשוב, הנחשב למומחה בעניני המרחב. צור ושמואל בנדור (כיום ציר ישראל בהונגריה) מיהרו להעביר את ההצעה לתל-אביב. כעבור ימים מעטים, באה התשובה מתל-אביב: משה שרת מסרב לבוא לפגישה. הכל הבינו, כי הדבר נאסר על-ידי דויד בן-גוריון.

אש אינו יודע, מה עמד עבד אל-נאצר להציע במשאומתן זה, כדי למונע את מיבצע-סיני. ממשלת ישראל לא היתה מעוניינת. היא תכננה את המיבצע, אשר כל המומחים הורים רואים בו כיום אסון לישראל.

פני שנכנפתי למשרדו של פאניקאר, ההורר אותי המזכיר, כי תעמוד לרשותי רק מחצית השעה, כי נקבעו לשגריר פגישות אחרות. בינתיים נמשכה השיחה כשעה וחצי. פאניקאר התקיף קשות את הקונגרס היהודי העולמי. "אמרת לידיי איסטרמן (ראש הקונגרס בלונדון): 'אתם מביאים רעה על היהודים. אינך יכול לבוא לממשלת הורו, למשל, ולהגיד לה איך לספל ביהודים שלה. כי פניה כזאת תעורר אצל ממשלת הורו את הרושם, כי היהודים אינם אזרחים הודיים, כמו כל האחרים, אלא גוף זר. אותו הדבר קורה בתוניס ובבית-המועצות. כל ממשלה היתה מתרגזת על התערבות כזאת. ישראל צריכה להפסיק להתמר להיות נציגת היהודים בעולם. גישתכם החדשה, שאתם אומה חדשה שאינה זהה עם יהדות העולם, היא הדרך היחידה להסיר את היחסים."

לקראת סוף השיחה נתגלו חילוקי-הדעות היחידים בין השגריר ובני. פאניקאר טען, כי הגשמת תוכניתו בישראל תדרוש לפחות שלישים שנה. "הציונים שולטים על החינוך בישראל", אמר, "והם יגדלו דור נוסף הכפוף לתורתם. רק אחרי כן יוכל רעיון חדש לנצח." הבטחתי לו שאנחנו נשתדל לחולל מהפכה רוחנית זו לפני כן, תוך שנים מעטות, מאחר שדורו הצעיר בישראל כבר משתחרר והולך מן התפיסות הישנות. פאניקאר ניצע בראשו בספקנות. הוא לא האמין במהפכה מהירה כזאת. יותר קל לעשות שלום עם הערבים מאשר לחולל שינוי נפשי בישראל", סיכם.

מוסה: קול מן המחתרת

שום פגישה עם רבים לא עשתה עלי רושם כה עמוק כזו שאתאר אותה בקיצור להלן. ישבתי מאוחר בערב בחרי בבלון רומאי בלתי-מפואר כאשר צימצל הטלפון. קול אנגלי, בעל גיב זר בולט, שאל אם אפשר לעלות לחדרי. עניתי שכן. לחדרי נכנס ערבי צעיר, כבן 35, בעל הפנים האופייניות של משכיל מרחבי מבני הדור החדש. הוא היה שקט מאד, רציני מאד, צנוע מאד. הוא התישב על המיטה והציג את עצמו בסם פרטי (שהיה בדוי). אקרא לו כאן בשם מוסה.

במשך הימים הבאים למדתי להכיר את מוסה ואת חבריו. הוא עלה בעיני מפגישה לפגישה. למדתי כמעט להעריך אותו. מימי לא ראיתי מזיגה כזאת של ענחנות ויעילות, כוח פנימי ועדינות ציונית. מוסה נמנה עם צמרת המנהיגים של מחתרת שמאלית מצרית. לרשותו עמד לא רק אוצר עצום של אינפורמציה על הנהגה במולדתו ובשאר ארצות-ערב, אלא גם קשרים יעילים מאד עם ראשי הציבור והעיתונות במצרים, וקשרים מצויינים לא פחות עם מדינאים, עתונאים ואשירות בכל רחבי אירופה והערבית. לא פעם נוכחתי לדעת שנפתחו לפני דלתם חסובות מאד אחרי כמה מלים שקטות של מוסה בסלפון. ההערכה אליו היתה כללית. היחסים בינינו היו מוגדרים מן הרגע הראשון. הוא קרא את המינסר העברי לפני בואי, הוא ידע עלינו, כפי שידע על כל התפתחות אחרת במרחב. ידענו שאיננו המימי דעים בגישתנו הלאומית, אך שאנחנו מזדהים בשפת אחר: בשאיפה לשלום בין ישראל ועמי ערב, למילוב תנועת-השיחור העברית והערבית, לאיחוד המרחב על בסיס נישראליסטי. בקטט, כדבר מובן מאליו, העמיד מוסה לרשותי את כל יכולתו המפתיעה למטרה זו.

בשיחה של שליש שעות עם מוסה וחבריו, קיבלתי יותר אינפורמציה על הנעשה במרחב, בהחה ובעתיד, מאשר קיבלתי בשיחותי עם חצי תריסר שגרירים ערביים. קיבלתי מהם המלצות לאישים שהייתי מעוניין בהם, ועצות עם מי להיפגש, מתי ואך. אבל קיבלתי מהם דבר הרבה יותר חשוב: ההרגשה שהנה, זו הפעם הראשונה, פועלים אנחנו — עבריים וערבים משני עברי החזית — בצאתא למען המטרה המשותפת: שיחור, שלום ושותפות. אם אשאל מה היה גוצי החשוב ביותר בסיוור זה עם ערבים, אצביע ללא היסוס על המגע עם מוסה. הוא אינו רק מנהיג אמיתי, הוא נציג העתיד. ובעתיד זה, עלינו להיות שותפים.

כגליון הכא ימסור עורך "העולם הזה" דו"ח על שיחותיו עם ז'אן פול סארטר, ג'ורג'ו לה-מיריה, הקארדינאל פיסראנט ואר שים אחרים בשבע ארצות על בעיות השלום הישראלי-ערבי.